

Kurdên Yekîtiya Sovyetê: berê û niha

Tosînê Reşîd

Beşê 2-2

Gava kurd behsa mafên xwe dikin, mediya gurca wan di cudaxweziyê (sêparatîzmê) de tawanbar dike. Gava kurdên êzdî mafên xwe yê çandeyî dixwezin, nûnerê hukumatê wî mafî zêde dibînin. Serokê Palata zimanê gurcî Lêvan Gvîncîliya dibêje: “Li welatê dêmokratîyê hukumat xema civakê bi giştî dixwe, lê ne ya dîasporayên netewên cihê”.

Faktoreke mayîn jî ku bandoreke nêgatîv ser civaka kurdên êzdî li Gurcistanê dihêle, siyaseta wî welatî, ya dere. Seroketiya Gurcistanê berjewendiyên civaka kurdî ji pêwendiyên bi Tûrkiya re dike cangorî. Bo nimûne, dema serjimara sala 2002-ê di stûna netewa, ya forma serjimarê de navê kurdan tune bû, lê navê tirkan hebû, ew jî gava jimara kurdan wê demê bêtirî 20.000 bû, lê jimara tirkan tenê digihîje çend kesan.

Bi bawariya Davîd Szakonyi ku lêkolîna rewşa kurdên êzdî Gurcistanê kiriye, faktorên nêgatîve ku bandora xwe ser rewşa kurdên êzdî hîştin, ev in;

1. Cêrge guhastinên siyasî û aborî li Gurcistanê piştî sala 1991 ê ku bûn sebebê koçberiya gelek êzdiyan;
2. Tune bûna yekîtiyê, pir bûna rêxistinên biçûk û pirsas nasnamayê (êzdî yan kurd) hêza civakê sist kir;
3. Di prosa damezirandina dewletê de nasnameya gurcbûnê kirin bingeh û ewqas jî rê nedan kêmenetewên Gurcistanê.

Piştî têkçûna Yekîtiya Sovyêtê civaka kurdan li Gurcistanê ji aliyê siyasî, aborî û civakî marûm bû. Eger civaka kurdî nikaribe ji vê rewşê derkeve û alîkarî ji der tune be, ew civak dikare bi tam dest

xwe here. Wesa jî sal bi sal jimara kurda li Gurcistanê kêma dibe, eger sala 1989-ê jimara wan li wê komarê 33.331 bû, sala 2002-ê ew jimar daket 20.843, lê gor bawariya kurdên Gurcistanê bi xwe, jimara kurdên mayî niha ne zêdeyî 6.000 e.

Kurdên Ermenistanê

Rewşa kurdên Ermenistanê timê jî ji rewşa kurdên komarên Yekîtiya Sovêtê yên mayîn cihê bûye; nasîyonalîzma kurdan timê jî li vê komarê xurtir bûye. Ji alîkî mayîn ve seroketiya komara Ermenistanê pir caran destê alîkariyê dirêjî civaka kurdan kiriye. Ev yek dikare bi wê yekê bê şirovekirin, wekî piraniya kurdên Ermenistanê êzdî bûn û navbera êzdiya û ermeniyana de dostanîke dîrokî hebûye.

Hema ji destpêka damezirandina komara Ermenistana Sovyêtê serokatiya komarê biryar da ku li dibistanên gundên kurdan zimanê kurdî bê xwendin. Ji bo vî karî pêwîstî, pêdiviya alfabeke zimanê kurdan hebû. Sala 1921-ê Lazo (Hakob Xazaryan) ser bingeha tîpên ermenî alfabeke zimanê kurdî çê dibe û havîna wê salê yekemîn pirtûka bi zimanê kurdî "Şems" çap dibe. Berê di sêwîxanan de (berî giştî ya li Aştarakê), dû re jî di gundên kurdan de zaro bi vê pirtûkê fêrî xwendin û nivîsara zimanê kurdî dibin. Êdî sala 1921-ê di 5 gundên kurdan de dibistanên kurdî dihên vekirin.

Sala 1921-ê kongra êzdiyên dor çiyayê Elegezê dihê bi darxistin, dawîya wê salê kongra ermenî û êzdiyên peneber tê bi dar xistin. Êdî sala 1922-ê nûnerên kurdên êzdî li parlamênta (Sovyêta Tewre bilind) komara Ermenistanê dihên hilbijartin.

Ji bo başkirina rewşa kurdan ji aliyê serokatiya partî û hukamata Ermenistanê gelek biryar dihên girtin. Kurdên êzdiye peneber ku li bakûra Kurdistanê gund û şênîyên xwe hiştibûn û revîbûn Ermenistanê, neçar bûn koçeriyê bikin. Piştî demeke ne dirêj hukumatê ew di gundan de bi cîh kirin û hinek cîhan jî ji wan re gundên nû ava kirin. Ji sala 1925-ê heta 1928-ê 20 gund dane kurdên peneber. Wan salan wesa jî, ji bo hildana nexwendîtîyê karekî berbiçav dihê kirin.

Sala 1922-ê jimara kurdan li Ermenistanê dor 8,5 hezaran bû û hema bêjî gişt kurdên êzdî bûn.

Piştî şorişa Şêx Seyîd beşek kurdên musulman ku salên Cenga Cihaniyê ya Yekemîn ji Rûsiya revîbûn û li devera Wanê bi cîh

bibûn (dor 4 hezar malbet, ku ji eşîrên Brûkî, Banokî, Misirkî û Celalî bûn) dîsan vegeyîyan û jimara kurdan li komara Ermenistanê gihîste 15,5 hezaran.

Sala 1925 an yelkemin kongra kurdên ne partî ji hukumata Ermenistanê dixweze, wekî alfabeya kurdî ser bingeh tîpên latînî bê damezirandin. Ew kar ji aliyê Îsahak Moragûlov û Erebe Şemo ve sala 1928 an pêk hat û ji sala 1930-ê ew alfabe di dibistanên kurdî de dihat bi kar anîn. Ji 31.03. 1930 rojnama 'Riya Teze' bi wê alfabeyê tê weşandin. Sala 1931 ê kolêca Pişkavkazêye Perwerdeyê, ya kurdî tê vekirin, ku ji bo dibistanên kurdî mamosta amade dikirin.

Sala xwendinêye 1931/32 li Ermenistanê 27 dibistanê kurdî hebûn, sala 1937 an jimara wan dibistanan digihîje 48 an. Ji sala 1929 an heta 1932 an 21 pirûkê dersan dihên çapkirin.

Sala 1925 an Ermenistan dibe mazûvana kongira kurdên Pişkavkazê.

Wan salan di alê çandeyî de jî gavên hêja hatin avêtin. Sala 1926 an fîlma 'Zerê' tê kişandin, ku mijara wê jiyana kurdan bû û çend kurdan wek aktor di wê de dilîstin. Ew fîlm bi bingeha xwe ve ênografî bû, jiyana kurdên wê deverê dianî ber çavan. Wê salê wesa jî filmeke dokûmêntal bi navê "Kurd û Êzdî" tê kişandin.

Sala 1934 an konfêransa kurdên Yekîtiya Sovêtê li Yêrêvanê tê bi dar xistin. Kurd û kurdnasên ji hersê komarên Pişkavkazê û Tûrkmênistanê, wesa jî ji bajarên Moskva û Lênîngradê beşdarî wê konfêransê dibûn. Konfêrans bi taybetî ser van mijaran rawestiya; standart kirina zimanê kurdî, guhêrînen civakî-aborî û bandora wan ser zimanê kurdî, rêforma alfabeya bi tîpên latînî, rêziman û têrmînologiya kurdî. Konfêransê wesa jî cîhyê hêja da pîrsa bi pêş ve birina çanda kurdî, parastina kelepora netewî; bi taybetî folklor, sazbandî û tiştên bi dest dihên çêkirin.

Gerek bê gotin, wekî ji bo parastin û bi pêş ve birina çanda kurdî hukumatê alîkarîke berbiçav dida. Sala 1937 an şanoya Kurdî, ya dewletê, ku şanoyeke profesiyonal bû, tê damezirandin ku li hersê komarên Pişkavkazê derdiket pêş bînanan. Komên govend û stranên kurdî çawan li komarên Pişkavkazê, wesa jî li Moskvayê konsêrt didan.

Yekemin nimûna wêjeyî bi zimanê kurdî sala 1931 çap dibe, lê sala 1932 an yekemin almanaxa nivîskarên kurd çap dibe. Gerek bê gotin, wekî pîraniya nivîskarên wê nivşê li sêwîxanan mezin

bibûn, li wir fêrî xwendin û nivîsarê bibûn.

Ji sala 1929 an heta 1937 an bêtirî 70 pirtûk bi zimanê kurdî çap dibin.

Li Ermenistanê jî, çawan li komarê Yekîtiya Sovêtêye mayîn, salên rêprêsiya rêjîma Stalîn (1937-38) pêşvaçûna ziman û çanda kurdî rawestiya. Dibistanên kurdî, kolêca Perwerdeyê, rojnama 'Riya Teze', Beşa nivîskarên kurd li Yekîtiya nivîskarên Ermenistanê, programên kurdî bi radyoyê, hema bêjî her tiştê kurdî bilî şanoya Kurdî ya Elegezê, hatin girtin. Şanoya Kurdî jî sala 1947 an hat girtin. Gelek ronakbir û navdarên kurd hatin girtin û nefa kirin; Erebe Şemo, Heciyê Cindî, Cerdoyê Gêncî, Ahmedê Mîrazî, Cangîr axa, Şamil Têmûrov...

Piştî mirina Stalîn, bi taybetî ji sala 1955 an, di jiyana kurdên Ermenistanê de guhastinên mezin bûn. Wê salê Sêkrêtarê Yekemîn, yê Partiya Kommuniste Ermenistanê, Sûrên Tovmasiyan, ku nu hatibû hilibijartin, komek ronakbir û siyasetmedarên kurd vexwandine bal xwe û bi wan re ser pîrsa ji nû ve geş kirina ziman û çanda kurdî gotûbêj kir. Piştî wê rathatinê ji nû ve dest bi weşana rojnama 'Riya Teze', programên zimanê kurdî bi radyoyê bûn. Beşa Nivîskarên Kurd li Yekîtiya Nivîskarên Ermenistanê dîsan dest bi karê xwe kir, jimara pirtûkên bi zimanê kurdî dihatin çap kirin zêde bû. Rast e dibistanên kurdî êdî nehatin vekirin, lê di dibistanên gundên kurdan û gundên kurd lê pir, hevtê du sihetan ziman û wêjeya kurdî dihat xwendin. Dîsan wê salê ji bo amade kirina mamostayên zimanê kurdî li kolêca Perwerdeyê ya ermeniyana, beşê kurdî hat vekirin. Sala 1959 an li înstîtûta Rojhilatnasyê beşa kurdnasyê hat vekirin, lê sala 1970 î ji bo amade kirina pîsporên kurdnas, li Zanîngeha Yêrêvanê beşa kurdnasyê hat vekirin.

Salên 1970 emîn li gundê Elegezê, ku navenda 11 gundên kurdên êzdî ye, şanoya kurdî ji nû ve hat vekirin, lê vê carê êdî ne şanoya profesiyonal bû. Lê dîsan jî wê şanoyê gelek piyêsên nivîskarên kurd û yên ji zimanên mayîn wergerandî derxistin ser sehnê û raberî bînarên Ermenistanê û Gurcistanê kirin.

Ji dawiya salên 50-emîn jimara xwendkarên kurd li zanîgeh û înstîtûtên Ermenistanê zêde bû, ji nav kurdan gelek kesên navdar derketin, çendek ji wan li seranser Ermenistanê û ji tixûbê wê der hatin nas kirin

Sala 1959 an bi sênaryoya Erebe Şemo filma dokumêntal "Kurdên

Ermenistana Sovyêtê” dihê kişandin. Wê filmê jiyana kurdên Ermenistanêye rojane û destkevinên wan ên salên sovyêtiyê dianî ber çavan.

Ji destpêka salên 1930 heta dawiya salên 1980 li Ermenistanê gelek pirtûk bi zimanê kurdî hatin çapkirinê. Îro li pirtûkxana Komara Ermenistanê ya Netewî 686 pirtûkên bi zimanê kurdî hene. Pirtûkên bi zimanê kurdî wesa jî li pirtûkxana Akadêmiya Zanyariyê, ya Komara Ermenistan û li pirtûkxanên gundên kurdan hene.

Piştî hevberdana Yekîtiya Sovyêtê bi pêşveçûna ziman û çanda kurdî li Ermenistanê bi tam ranewestiya be jî, gelek sist bûye. Rojnama 'Riya Teze' salê tenê çend hejmar çap dibin, programên kurdî bi radyoyê ji rojê sehet û nîvekê bûne nîv sihetî û ji bo wî nîv sihetî jî îmkân kêmin. Beşa kurdnasiyê li înstîtûta Rojhilatnasiyê nemaye, şanoya kurdî nemaye, komên folklorê nemane. Hinek îdarên mayî jî, tenê bi nav hene.

Ev rewşa nêgatîv berhema siyaseta seroketiya Ermenistana serbixwe ye. Ev siyaset bi du rêya hate bi rê ve birin; cihê kirina êzdiya ji kurdan û der kirina kurdên musulman ji Ermenistanê.

Dema konflikta navbera Ermenistan û Azerbacanê musulmanên Ermenistanê gîşk, kurd jî nav de, bûne hedefa êrişên komên çekdar û hukumatê tu tişt nekir, wekî wan êrişan rawestîne. Ev jî bû sebeb, wekî ew ji Ermenistanê derkevin.

Kurdên êzdî û ermenî bi dîrokî dostên hev bûne. Dema Cenga Cihaniyê ya Yekemîn ji bo piştigirtina ermeniya, tirka dor mîliyonek kurdên êzdî li devera Tur Abdînê qir kirin. Zivistana sala 1915/16 êzdiyên Şengalê gelek malbetên ermenî di malên xwe de xwedî kirin. Dîsan jî sala 1918 -ê êzdiyan, bi taybetî desta Cangîr axa, bi ermeniyên re tevayî Ermenistana îroyîn ji tirka parastin. Vê dostaniya dîrokî rê neda seroketiya Ermenistanê êzdiyan ji derxin. Sala 1988-ê ji bo Qerebaxa Çiyayî ji Azerbacanê biqetînin û bigihîne Ermenistanê, li Ermenistanê û Qerebaxê tevrabûneke mezin dest pê bû ku piştî demekê gîhande şerê vekirî navbera herdu komaran de. Pêwendiyên ermeniya û kurdan ku çend dehsalên dawî nerm bibûn, têk çûn, bi 211.000 azariyan re dor 15.000 kurdên musulman ji Ermenistanê der çûn.

Bi serhildana ermeniyên re (1988) nav êzdiyan de jî tevrabûnekê dest pê kir, ku daxwaz dikir êzdiya çawan netewekî ji kurdan cihê nas bikin. Gerek bê gotin, wekî ev tevrabûna êzdiya ji aliyê

karbidestên ermeniyana de hatiye amade kirin û ji aliyê wan ve jî dihat bi rê ve birin. Awa, kongara rêxistina êzdiya damezirand, ji aliyê du rojhilatnasên ermenî ve dihat bi rê ve birin; Garnik Asatryan û Arşak Poladyan. Lê ronakbirên kurdên êzdî, wek nivîskar, dr. Eskerê Boyîk qet nehîştin bikeve xaniyê kongre lê dikirin.

Êzdî beşekî gelê kurd in û ji aliyê seranser cihanê wesa dihên naskirin. Li çend zaniyarên ermenî, bi seroketiya Garnîk Asatryan, piştgiriya daxweza cihê kirina êzdiya ji kurdan dikin. Ew bi lêkolînên awa gotî 'zaniyarî' dixwezin mak bikin, wekî êzdî ne kurdin, êzdî komeke êtnîkiye ji kurdan cihê ye. Ev yek bi xwe re xetereke mezin tîne, bi vê cihê kirinê êzdiyên Ermenistanê ji civakên êzdiyayê mayîn diqetin, dûr dikevin, ew wesa jî ji koka xwe ya dîrokî û çandeyî dihên birîn, çî ku bişkaftin, asîmîle kirina wan hêsan dike.

Baweriya wekî êzdî ne kurdin, berê jî nav pareke êzdiyan de hebû û ew bawerî bi taybetî piştî kesên wek Bayazîd Îsmâil beg û birayên wî salên 1970-80 ji Îraqê hatin nav êzdiyên Ermenistanê, bêtir belav bû. Wan digotin 'êzdî ne kurdin' û xwe wek nûnerê mala mîrên êzdiya dida nasandin. Ji ber vê jî gelek êzdiya baweriya xwe bi wan anî.

Ji alîkî mayîn ve, piştî der kirina kurdên musulman jî media ermeniya propoganda dijî kurdan ranewestand û kurdên êzdî tirsîyan, wekî rojekî dikarin wan jî der bikin.

Gerek bê gotin, wekî heta destpêka sedsaliya XX êzdiya nasnama 'kurd' dipejirandin. Lê ev yek piştî Cenga Cihaniyê, ya Yekemîn hat guhastin. Dema qira ermeniya bi deha hezaran êzdiyên Serhedê jî hatin qirê û hinek kurdên musulman jî tevî qir kirina wan bûn. Ji wê demê gelek êzdiyên Kavkazê xwe bi nasnameya êzdî didan nasandin. Lê dîsan jî Şorişa Başûra Kurdistanê nav kurdên êzdî de hesînên netewî geş kirin û kêmasî mabûn, wekî digotin em ne kurd in.

Faktoreke mayîn jî heye, ku divêt neyê ji bîra kirin. Li Ermenistanê heta sala 1965 an nav xelkê de, lê ji sala 1965 an bi teherekî vekirî û fermî propoganda dijî kurdan diçû, di komkujiya ermeniyaya salên Cenga Cihaniyê Yekemîn de, berî gişkî kurd tawanbar dikirin. Ji alîkî mayîn ve ji aliyê karbidestên Ermenistanê gef li êzdiyan dixwerin, zor li wan dihat kirin, wekî bêjin em ne kurdin. Van faktora gişkan rola xwe lîst, beşekî êzdiyayî mezin ne xwestin,

wekî ji wan re bêjin kurd.

Sala 2001 ê parlamênta Ermenistanê 'êzdîkî' wek zimanekî ji kurdî cihê pejirand, Îlona sala 2006 an pirtûkên zinanê 'êzdîkî' (ku kurmancî bûn bi tîpên Kîrîlî) ji aliyê hukumata Ermenistanê de hatin çap kirin û li gundên êzdiyan hatin belav kirin. Serokên dibistanên piraniya gundên êzdiya ev pirtûk ne pejirandin. Van bûyara dutîretiya civaka êzdiya hê mezin kir.

Tiştêkî balkêş e, wekî êzdiyên di gundên cihê de dijîn, dibêjin 'em kurd in', lê êzdiyên di gundên ermeniya de dijîn dibêjin 'em êzdî ne, ne kurd in'. Awa êzdiyên marza (navça) Aragatsotn, ku 11 gundên êzdiyan li wir in, dibêjin 'em kurdin, lê kurdên êzdî ne' û tu kesî li wê deverê pirtûkên 'êzdîkî' nepejirandin. Ev jî mak kirineke wê bawariyê ye, wekî gelek êzdî ji tirsê dibêjin em ne kurdin.

Ji bo ronakbirên kurdên êzdî (ku xwe kurd nas dikirin û dijî cihê kirina êzdiya bûn ji kurdan), ber çavên xelkê reş bikin, nasîyonalîstên ermeniya ew bi piştgirtina Azerbacanê tawanbar dikirin. Ne dijwar e tê bigihîjin, gava şerê giran navbera Ermenistanê û Azerbacanê de diçû, tawana wa dikaribû bigihanda çî. Her teherî dixwestin çavên ronakbirên kurdên êzdî bitirsînin û ne tenê ditirsandin. Sala 1991 ê profesorê bi nav û deng, nivîskar Sihîdê Îbo, ro nava rojê li cihê kar kuştin û heta îro jî kujarê wî nehatiye diyar kirin. Ji alîkî mayîn ve seroketiya Ermenistanê êzdiyên ku digotin em ne kurd in, derxistin dijî ronakbirên kurdên êzdî. Van bûyaran bi rewşa aboriye gran ve, gelek ronakbirên kurdên êzdî neçar kirin ji Ermenistanê derkevin.

Rêxistinên êzdiyayê ku xwe wek netewekî cihê dibînin, du mehname çap dikin: 'Lalish' û 'Êzdîxane'. Herdu jî bi zimanê ermenî çap dibin û nivîskarên gotarên giring dinvîsin ermenîne.

Bi bawerîya me ev siyaseta seroketiya ermeniya ji wê yekê tê, wekî ew ditirsîn rojekê kurd bixwezî beşekî Ermenistana îroyîn wek axa Kurdistanê nas bikin. Ev siyaseta di van gotinên mamosta zanîngeha Yêrêvanê, profesor Vîktoriya Arakêlova de diyar dibe: "Bi serî berhemên rojhilatnasên ermeniya êzdî wek grûpeke êtno-oliye cihê hatin pejirandin. Ev ji bo asayîşa netewî faktoreke gelek giring e, wê xetera ku li Ermenistanê 'faktora kurdî' heye, ji me dûr xist".

Gor nêrînên rêxistinên navnetewî, kêmenetewê ji aliyê sistêma Ermenistanê ye mafnasî nayên parastin û nûnertiya wan di mêkanîzma hukumatê de gor jimara wan nîne.

Îro êzdî mezintirîn kêmenetawa Ermenistanê ne, jimara wan dor 40.000 e. Lê seroketiya Ermenistana serbixwe pêvîstiyên êzdiya çawan civak, ku ji hêzê, dewlemendiyê û tesîrê hatiye dûr xistin, hesav hilnedan. Di van şertan de êzdiya nikaribû xwedî ji mafên xwe, yên aborî, civakî û çandeyî derkevin. Gelek caran ji aliyê polis û dadmendan de jî zordarî li êzdiyan tê kirin.

Berî hevberdana Yekîtiya Sovêtê li parlamênta Ermenistana Sovêtiyê (Sovêta Tewrebilind, ya Komara Ermenistana Sovêtê) nûnerên kurdan hebûn, lê piştî Yekîtiya Sovêtê nema tu nûnerêkî kurdan (êzdiyan) li parlamênta Ermenistanê tune. Ciye bê bîranîn, wekî li parlamênta Herêma Kurdistanê ji bo ermeniyên Kurdistanê, ku jimara wan gelekî ji ya êzdiyên Ermenistanê kêmtir e, cîhek hatiye cihê kirin.

Çiqwas jî êzdiyan wek civak karibûn li Ermenistana serbixwe xwe biparêzin, lê dîsan jî ew di pirsên xwedîtiya axê, avê û zozanan de rastî dijiwariyên mezin dihên, nûnerê wane siyasî di seroketiye de tunene.

Li Ermenistana îroyîn, çawan civakeke êtnîkî bêyî piştgirtina dewleta der, êzdî rû bi rûyî bînpê kirina mafê xwe yên siyasî û sîvîl dibin. Tune bûna yekîtiyê di civakê de, alozkirina pirsê nasnameyê (êzdî, kurd), tune bûna nûnertiya siyasî, çi li parlamêntê çi li hukumatê, civaka êzdiya li Ermenistanê bê hêz dikin û ew civak roj bi roj destkevtinên dewrana hebûna Yekîtiya Sovêtê dest xistibûn, unda dike.

*

Çawan em rewşa kurdên Yekîtiya Sovêta berê dibînin, kurdên Azerbacanê û Tûrkmênistanê bişkivtî, asîmîle bûn, lê kurdên Ermenistanê û Gurcistanê, ku ew jî heman sîstêma sosiyalîzmê de diman, xwe parastin, asîmîle nebûn. Vê fênomênê em bi du faktorên dikarin şiro vekin. Ya yekemîn; kurdên Ermenistanê bi piraniya xwe ve, kurdên Gurcistanê jî gişk, êzdî bûn. Ola êzdiya rê li ber bişkavtin, asîmîle bûna wan girt.

Anegor ayîna ola êzdiya, zimanê kurdî pîroz e. Sala 1932 an Şêx Heyderê êzdî di kovara "Hewar" de dinvîse: "Zimanê me kurmancî ye. Şîrintirîn zimanê di dinyayê ye. Ji lewra Xwedê jî pê axviye. Pelê kitêba me dibêje: "Xwedê bi zimanê kurmancî ê sîrin axiviye." Ber wê yekê "Mesheba Reş" bi zimanê kurmancî dahatûye". Êzdiyên Kavkazê wesa jî wê bawariyê ne, wekî bi spartina Xwedê, Melekî Tawis Adem fêrî axavtinê kiriye û ew bi

Adem re bi zimanê kurdî (ew dibêjin kurmancî) axiviye. Ew bawar dikin, wekî zimanê kurdî yekemîn ziman e li rûbarê dinê û pîroz e. Hin jî gor ola êzdiyan, mafê êzdiya tune bi kesên ji ol û neteweyên mayîn re bizewicin. Ev jî astengek bû pêşiya bişkavtinê. Faktora duyemîn jî, wekî kurdên Ermenistanê u Gurcistanê ji bişkavtinê parastin ew bû, wekî di siyaseta komarên Ermenistanê û Gurcistanê de plana bişkavtina kurdan tune bû.

Li Azerbacanê û Tûrkmênîstanê kurd jî wek netewên desthilatdar, azarî û turkman, musulman û bi piraniya xwe ve şiiya bûn. Ew bi hêsanî ji hev dizewicîn û nav hev de dibişkivîn. Kurdên wan komara giringiya mezin ne didan parastina zimanê kurdî, ji xwe rabûn-rûniştandin, kevneşopiyên wan jî gelekî nêzikî yên azariya û turkmanan bibûn. Ji alîkî mayîn ve seroketiyên wan komarên tirknijad, wek hukumata Tirkîyê, siyaseta bişkavtin, asîmîle kirina kurdan bi rê ve dibirin. Ev siyaseta bi taybetî, bi hovîtike mezin ji aliyê seroketiya Azerbacanê ve dihat bi rê ve birin.

*

Hukumatên dewletên Pişkavkazê; Azerbacan, Ermenistan û Gurcistan hê jî ji naskirina mafên kêmanîya, yên pîralî, ku dikaribû rê bida kurda û kêmaniyên mayîn mafên xwe biparêzin, xwe dûr digrin. Eger kêmaniyên mayîn xwe spartine piraniya dêmografî, ya cîh (li hinek deveran ew piranî ne), yan alîkariya dewleta der, kurd lap bêpişt mane. Piştî têkçûna Yekîtiya Sovêtê, ku bi xwe re dijiwariyên aborî û bilind bûna pêla nasîyonalîzmê û konfliktên êtnîkî anî, bi deha hezaran kurd ji komarên Pişkavkazê (Azerbacan, Ermenistan û Gurcistan) wesa jî ji komarên Asiya Navîn (Qirgîzistan û Ûzbêkîstan) neçar man koçber bibin. Piraniya wan li Rûsiya Fêdêral û Qazaxistanê, parek li komarên Yekîtiya Sovêtêye mayîn û pareke biçûk jî li welatên Avropa Rojava, bi taybetî li Almanîya, Bêlçîka u Holanda bi cîh bûn.

Piraniya kurdên musulman ji Ermenistanê, Azerbacanê, Qirgîzistanê û Ûzbêkîstanê ji ber dijiwariyên aborî û konfliktên êtnîkî koçî Qazaxistanê kirin. Gerek bê gotin berî hevberdana Yekîtiya Sovêtê kurdên Qazaxistanê êdî baş întêgre bibûn, nav wan de kesên navdar û dewlemend hebûn û kurdên ji komarên mayîn xwe wan girtin. Gor çavkaniyên kurdan jimara kurdan li Qazaxistanê niha deve-devî 150.000 e. Li Qazaxistanê rêxistinên kurdaye civakî karekî hêja dikin; kovar û rojnamên kurdî dihên çapkirin, pirtûkên kurdî, di nav wan de yên ji bo dibistanan, dihên

çapkirin. Li deverên kurd lê pirin, di dibistanan de zimanê kurdî tê xwendin.

Li Rûsiya Fêdêral jî dor 130.000-150.000 kurd hene. Civakên kurdaye mezin li Moskva, Yaroslav, Novosîbîrsk, Karasnodar, St. Pêtêrbûrg û deverên mayîn hene. Komele û navendên kurda kovar û rojnaman çap dikin, radiyoya “Dengê Rûsiya” rojê sihetekê programên bi zimanê kurdî (kurmançî û dimilî) belav dike.

Divêt em ji bîra nekin, wekî ew çalakiyên ku li dewletên Qazaxistanê, Azerbajanê, Rûsiya Fêdêral û komarên mayîn pêk dihên, bi giraniya xwe ve ji aliyê kurdên ji Ermenistanê derketî dihên bi rê ve birin. Ezmûna kurdên Ermenistanê dema sovêtiyê dest anî, hê jî kêrî parastina ziman û çanda kurdî tê.

Dema sovêtiyê sê navendên kurdnasiyê li Moskva, lînîgrad û Yêrêvanê lêkolînên dîrok, ziman û çanda kurdî dikirin. Ji talebextan re niha tenê çend kurdnas wî karî didomînin. Li înstîtûta Rojhilatnasiyê ya St. Pêtêrbûrgê (Lînîgrada berê) tenê sê kurdnas mane, ku temenê hersêkan jî ser 70 salan re ye. Li Moskva û Yêrêvanê jî rewş baştir nîne.

Yekîtiya Sovêtê ser kurdên wî welatî de hilweşiya, bi deha (dibe ku seda) hezaran bûne peneber. Îro civakên kurdan hêdî-hêdî ser xwe de dihên, lê hê jî pêşiya wan gelek asteng hene. Kurdên Yekîtiya Sovêta berê ji bo parastina nasname, ziman û çanda netewî, hê jî pêvîstiya wan bi alîkariya hukumata Kurdistana Fêdêral û rêxistinên dîaspora kurdan heye.

Çavkanî:

27- www.ecmi.de/jemie/download/2-2007-Skazoniya.pdf.

28- Dîsan li wir.

29- www.caucas.com, 20.12.2006.

30- Li parlamênta Komara Ermenistana serbixwe (18.05.1918-29.11.1920) nonerê êzdiya, Ûsiv begê Hesena hebû.

31- Gor malûmatiyên Dêpartamenta kêmenezewa û karên olî, ya hukumata Komara Ermenistan, îro li Ermenistanê dor 20 kurdên musulman mane.

32- <http://oneworld.blogsome.com/2006/05/07/kurdish-nationalizm-in-armenia/>

33- Kurdish Life, N10, Spring, 1994.

34- 'Golos Armeni' nespaper (online edition) N139, 26.12.2005.

35- Yezidi/Kurds in Armenia, www.minelres@mailbox.riga.lv, 16.05.1999.

36- Hekar, sal 2, hejmar 21, 5 Hezîranê, sala 1933.